

**ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК
У ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА
«СОНЕЧКО МОЄ, ЧОРНЕ Й ВОЛОХАТЕ»**

У тексті повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» простежено фонетичні особливості середньополісських говірок, а саме: специфіку рефлексації давніх і позиційні варіанти сучасних голосних фонем; відмінності у вживанні приголосних фонем; комбінаторні звукові зміни тощо.

Ключові слова: діалект, середньополісський діалект, діалектизм, голосні фонеми, приголосні фонеми, комбінаторні звукові зміни.

В тексте повести Владимира Даниленко «Сонечко моє, чорне й волохате» проанализированы фонетические особенности среднеполесских говоров, а именно: специфика рефлексации давних и позиционные варианты современных гласных фонем; различия в употреблении согласных фонем; комбинаторные звуковые изменения и др.

Ключевые слова: диалект, среднеполесский диалект, диалектизм, гласные фонемы, согласные фонемы, комбинаторные звуковые изменения.

On the basis of the novel «My sun is black and hairy» by Volodymyr Daniylenko phonetic features of the Middle-Polissyan patois have been analyzed. A special attention has been paid to the peculiarities of the reflection of old phenomena as well as positional variants of modern vowels, differences in the usage of consonants, combinability sound changes etc.

Keywords: dialect, Middle-Polissyan patois, dialect words, vowels, consonants, combinability sound changes.

Авторитетні дослідники Полісся М. В. Никончук [5, с. 3] та В. М. Мойсієнко [3, с. 87] підкреслювали, що поліські лінгвальльні елементи донедавна (принаймні до початку 90-х рр. ХХ ст.) практично не були представлені в українській літературі. На матеріалі творів Лесі Українки чи Уласа Самчука, подібно також Федора Одрача, Миколи Олійника, Петра Маха та інших авторів, які писали про Полісся, можна було говорити хіба що про спорадичне використання окремих північноукраїнських лексем чи словоформ.

На цьому тлі особливої уваги заслуговують спроби письменників, публіцистів, громадських діячів кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. піднести говірку поліщуків до рівня літературної мови.

З кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. газетні, журнальні та Інтернет-видання Польщі започаткували численні публікації художніх, публіцистичних творів українською підляською говіркою. Так званою «підляською мовою» в Польщі й досі видають художні й навіть окремі науково-популярні книги, створюють сайти і сторінки у всесвітній мережі тощо.

Вихідцями з Берестейщини у 1988 р. Білорусі було створено громадсько-культурне об'єднання «Полісьсе», яке 1989 р. на основі українських берестейсько-пінських говірок започаткувало газету «Збудінне». На сторінках цього видання не тільки видруковано чимало публіцистичних і художніх текстів та перекладів місцевою українською говіркою, але й проголошено намір створити західнополіську літературну мікромову – так звану «јітвіежу володу». Проблеми кодифікації цієї мови розглядала навіть «Јітвіежа штудійно-прахтыцька конфырэнция», що відбулася в Пінську у квітні 1990 р. і зібрала більше 70 вчених із тодішнього СРСР. Щоправда, уже в незалежній Білорусі так званий «їтвіський» рух невдовзі затих, не знайшовши особливої підтримки як від поліщуків, так і від влади. У 1994 р. перестала виходити газета «Збудінне».

Із початку 90-х рр. ХХ ст. інтерес письменників до поліської говірки яскраво виявився в Україні. Певну роль тут зіграла постмодерністська тенденція до підкреслення творчої індивідуальності. У зв'язку з цим елементи північноукраїнських говорів активно використовували у своїх творах Микола Никончук (у поезії), Володимир Дрозд (у романі «Листя землі»), Валерій Шевчук (у книзі повістей «Жінка-змія», у повісті «Місяцева Зозулька з Ластів'ячого Гнізда») та ін.

Заслуговують на увагу й новітні спроби «олітературнення» поліської говірки чільними представниками сучасної прози – Володимиром Лисом (2011 р. вийшов роман «Століття Якова») та Володимиром Даниленком (повість «Сонечко моє, чорне й волохате» побачила світ у 2012 р.)

В інтерв'ю на сайті «ЛітАкцент» Володимир Даниленко, пояснюючи причини використання колоритної середньopolіської говірки

в повісті «Сонечко моє, чорне й волохате», підкresлив, що «художня проза завжди тяжіє до освоєння нових лінгвістичних зон, не заложених від частого вживання», й у зв'язку з цим повторив висновок авторитетних діалектологів: «Поліський діалект не освоєний українською літературою» [1].

Письменник зауважив, що північноукраїнську говірку він засвоїв ще в дитинстві від своїх діда й баби, а в художній творчості вирішив удастися до поліського діалекту, бо «він пластичний, комічний, образний, свіжий, на ньому ще тримтить реліктора роса, не потолочена ногами» [1].

Мета дослідження – простежити фонетичні особливості середньopolіських говірок у повісті В. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате».

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних В. Даниленком діалектних явищ фонетичного рівня; б) систематизувати засвідчені в тексті середньopolіські елементи й прокоментувати їх щодо походження; в) простежити специфіку використання письменником елементів середньopolіської говірки; г) з'ясувати функції діалектизмів у повісті.

Північноукраїнські лінгвальні явища Володимир Даниленко використовує винятково в мовленні однієї з героїнь – баби Павці з віддаленого села Личмани на Овруччині. Найбільш докладно й точно в повісті передано північноукраїнські лінгвальні явища фонетичного рівня.

Відомо, що одна з суттєвих фонетичних ознак середньopolіських говірок – наявність специфічного закритого монофтонга [ô] на місці давнього наголошеного *o в новоутворених закритих складах [6, с. 581]. Можливо, саме цю рису відбиває В. Даниленко через написання літери o в цій позиції: *мой* [2, с. 13], *твой* [2, с. 62], *вон* [2, с. 60, 62], *кот* [2, с. 61, 63], *толькі* [2, с. 61, 62], *скольки, столькі, ножска* [2, с. 60], *потом, слончіку* [2, с. 63], *бльше* [2, с. 64] тощо.

У ненаголошенні позиції згідно з фонетичною особливістю поліських говірок [4, с. 155] відбито збереження *o в новозакритих складах: *Роздва, зобрала* [2, с. 60], *меж голлем, под льод, повчаркі* [2, с. 62], *одорватъ, пойду* [2, с. 63] та ін.

Кількома прикладами В. Даниленко відбиває рефлексацію давнього *e, яка в поліських говорах залежить від наголосу, а в наголошенні позиції – від характеру колишнього редукованого голосного в наступному складі.

Якщо в наступному складі був редукований переднього ряду *ъ, то в наголошенному новозакритому складі використано літеру e, що, можливо, відбиває закритий монофтонг [ê] [6, с. 581]: *n'ech* [2, с. 62], подібно також у прийменникові *меж*, пор.: *меж голлем* [с. 62]. У випадках, коли в наступному складі стояв редукований заднього ряду *ъ, на місці давнього *e під наголосом простежено написання o, що, можливо, відповідає монофтонгові [ô]: *жонка, жонку* [2, с. 63], *прібъог* [2, с. 62], *льод* [с. 62] та ін. У ненаголошенні позиції в закритому складі відбито збереження *e: *защєпку* [2, с. 62].

В аналізованому художньому тексті простежено і специфіку рефлексації в правобережнополіському діалекті давнього *ě. Відомо, що в наголошенні позиції відповідно до *ě в говорках цього ареалу представлено закрите [ê], а в позиції без наголосу – [e] [6, с. 581]. Обидва рефлекси *ě – і наголошений, і ненаголошений – В. Даниленко передає літерою e, пор. у наголошенні позиції: *певень* [2, с. 12], *тобе* [2, с. 60, 61, 64], *мане* ‘мені’ [2, с. 60, 64], *подєвса, ехат, суседку, на сєдалі, ев, з'єла, поєхала* [2, с. 60], *седєла, прієде, чолов'ек, залез, дєд, все, мене, горелкі* [2, с. 62], *девка, тебе* ‘тобі’, *грех, наєлас, нєвєсткою* [2, с. 63] тощо, у ненаголошенні позиції: *у вашої хате, в дорозе, решіла* [2, с. 60], *есі* [2, с. 61], *на болоте* [2, с. 62], *девкі, од сєм'ї* [2, с. 63], *з девкамі, в кацавесече* [2, с. 64] та ін.

Великою кількістю прикладів В. Даниленко ілюструє специфічний розвиток у говорках Правобережного Полісся праслов'янських голосних *у та *i. Відомо, що, на відміну від літературної мови та більшості українських діалектів, у говорках середньополіського ареалу давні *у та *i збіглися не у звукові [и], а в [i] [6, с. 581]. Саме це явище ілюструє написання літери i як відповідно до етимологічного *у: *ти* ‘ти’ [2, с. 12], *ви* ‘ви’, *віграє* [2, с. 13], *куди, вірос* [2, с. 60], *мішєй* [2, с. 61], *віорав, мокрій, віпіла* [2, с. 62], *укрілас* [2, с. 63], у тому числі в колишніх сполучках *гы, *кы, *хы: *квочки* [2, с. 12], *трохи, стольки* [2, с. 60], *тольки* [2, с. 61], *Козловски, повчарки* [2, с. 62], *девкі, вєртіхвосткі, кінє, горелкі, до подушки* [2, с. 63], *житкі* [2, с. 64], так і у великій кількості словоформ на

місці давнього *i: *прічапівса* [2, с. 12], *жісці, розходівса, чі, думалі* [2, с. 13], *дівісса, бачів, іменіни, булі, женіщца, колі, наснівса, случілос, попросіла, кабанчіка, зачиніт, куніца, гостінцьов, дівіс, прівезла, бачіш, коптіла, свіняча, укралі, рєшила* [2, с. 60], *жівецца, ловіт, єssi, спіш* [2, с. 61], *втоміласа, прієде, лазіт, обходіт, мусіш, зіму, робіла, жівий, просіш, учісса, хуліганіш, коліс ‘колись’, вчівса, ніколі, влазів, на вішиню, мусів, провалівса, прібъог, жабурінне, посаділа, застудівса, помірліс, сваріліс* [с. 62], *подівіс, крутиш, кvasіла, зробіт, напілас, з вамі, постелі, слончіку, притуліла, сваріца* [2, с. 63], *чужіх, з дєвкамі, ходіш* [2, с. 64] тощо.

Із поліських рефлексів давнього *e в аналізованому тексті відбито два, а саме: монофтонг [a] після твердого приголосного, пор.: *патнадцат* ‘п’ятнадцять’ [2, с. 60], а також звук [e] після консонанта [й] як результат ствердіння губного, пор.: *на пам’єт* [2, с. 63].

Із позиційних варіантів сучасних голосних фонем кількома прикладами представлено обніження й розширення артикуляції ненаголошеного [e] до [a]: *прічапівса* ‘причепився’ [2, с. 12], *манє* ‘мені’, *на манє* ‘на мене’ [2, с. 60], *очапіс* ‘відчепися’ [2, с. 62].

Приголосні у правобережнополіських говірках можуть виступати в м’яких чи пом’якшених варіантах перед [e], в основному зберігаючи в цій позиції свою історичну м’якість або демонструючи результат вторинного пом’якшення, як у випадку, наприклад, із задньоязиковими. Подібне явище передає Й. В. Даниленко: *нєма, в менє, хлопець, Женік* [2, с. 13], *цє ‘це’* [2, с. 13, 60], *сс ‘т. с.’* [2, с. 60], *нє бачів, з сєла, вже, у тебе, дє, сунєца, будє, курей, нашкrebла, грошей, прівезла, нєвжелі* [2, с. 60], *добре, жівєцца, нє треба, мішай* [2, с. 61], *дес, хочеш, свєкор, перед, нє влазів, шє, вже, яке* [2, с. 62], *перед сметаною, вертіхвосткі, кінє, нєвєсткою, постелі* [2, с. 63], *больше* [2, с. 64] тощо.

М’якість чи пом’якшення приголосних у багатьох випадках підкреслено також перед рефлексом давнього *ē (незалежно від місця наголосу): *певень* [2, с. 12], *тобє* [2, с. 60, 61, 64], *манє ‘мені’* [2, с. 60, 64], *подєвса, сусєдку, на сєдалі, у вашої хатє, в дорозє, рєшила* [2, с. 60], *седела, залєз, дед, все, менє, горелкі, на болотє* [2, с. 62], *дєвка, тебе ‘тобі’, грех, нєвєсткою, дєвкі, од сєм’ї* [2, с. 63] тощо.

Історична м’якість приголосних у говірках Середнього Полісся збережена перед [i], що постало як рефлекс давнього *i, пор. фіксацію цього явища В. Даниленком: *дівісса, бачів, іменіни, булі,*

женіща, колі, наснівса, случілос, попросіла, кабанчіка, зачиніт, куніца, гостінцьов, дівіс, прівезла, бачіш, коптіла, свіняча, укралі, рєшила [2, с. 60], втоміласа, прієде, лазіт, обходіт, мусіш, зіму, робила, жівий, просіш, учіssa, хуліганіш, коліс ‘колись’, вчівса, ні-колі, влазів, на вішиню, мусів, провалівса, прібъог, посаділа, застудівса, помірліс, сваріліс [2, с. 62] тощо.

М’якшення приголосних, і задньоязикових зокрема, у говорках окресленого ареалу відбулося також перед [i], що вживане відповідно до давнього *у. Це явище В. Даниленко передає такими словоформами: *ти* ‘ти’, *квочки* [2, с. 12], *ві* ‘ви’, *віграє* [2, с. 13], *куді*, *вірос*, *трохі*, *столькі* [2, с. 60], *мішей*, *толькі* [2, с. 61], *віорав*, *мокрій*, *віпіла*, *Козловскі*, *повчаркі* [2, с. 62], *укрілас*, *девкі*, *вєртіхвосткі*, *кінє*, *горелкі*, *до подушкі*, *який* ‘який’ [2, с. 63] тощо.

Відомо, що в поліських говорках у деяких фонетичних позиціях відбулося ствердіння свистячих приголосних. Письменник це явище зберігає в таких випадках: а) у постфіксах зворотних дієслів: *прічапівса*, *розходівса* [2, с. 13], *дівісса*, *женіща*, *подевса*, *сунєца*, *наснівса*, *случілос*, *дівіс*, *здаєц* [2, с. 60], *жівєща* [2, с. 61], *очапіс*, *втоміласа*, *кланяєssa*, *учіssa*, *вчівса*, *провалівса*, *спужсавса*, *застудівса*, *помірліс*, *варіліс* [2, с. 62], *подівіс*, *жалуваца*, *напілас*, *укрілас* [2, с. 63], *нє сваріца*, *тovкса* [2, с. 64] тощо; б) у частці -сь неозначених займенників та прислівників: *шос* [2, с. 60], *дес*, *коліс* [2, с. 62], *якомус* [2, с. 63], *дес* [2, с. 64]; в) у кінці основ іменників на зразок *хлопец* [2, с. 13], *куніца* [2, с. 60]; г) у прикметниковому суфіксі *-ськ(ий)*: *Козловскі* [2, с. 62]; г) у структурі числівників на зразок *патнадцат* [2, с. 60]. В інфінітиві, формі 2 особи множини наказового способу та 3 особи однини теперішнього часу зворотних дієслів, окрім того, зрідка простежено стягнення стверділої свистячої африкати, як-от: *жалуваца*, *схвотографіруваца* [2, с. 63], *нє сваріца* [2, с. 64], *сунєца* [2, с. 60]. У випадку вставного слова *здаєц* ‘здається’ [2, с. 60], пор.: *Нє, здаєц, онього* [2, с. 60], за-свідчено ще й редукцію кінцевого голосного [a] в ненаголошенній позиції.

Характерне для поліських говорів ствердіння в певних позиціях вібранта передає звукова структура іменника *радно* [2, с. 63].

Дослідники середньopolіських говорок зауважували, що депалatalізація губних приголосних перед монофтонгами [ê], [i] як рефлексами давніх голосних *e та *ē може супроводжуватися

розвитком додаткової артикуляції – звука [й] [4, с. 83]. Саме це явище в аналізованому тексті фіксують лексеми *досв'їта* [2, с. 60], *чолов'єк*, *п'єч* [2, с. 62].

Перед рефлексом **e* > [а] простежено звичайне ствердіння історично м'якого губного: *патнадцат* [2, с. 60], тоді як перед **e* > [е] – депалatalізація з розвитком додаткового звука [й]: *на пам'єт* [2, с. 63]. Словоформи *патнадцат* [2, с. 60], *на пам'єт* [2, с. 63] передають, окрім того, ствердіння кінцевого передньоязикового [т'].

Відсутність у фонетичній системі багатьох поліських говірок звука [ф] демонструє словоформа *схватографіруваца* [2, с. 63], де представлено розвиток [ф] > [хв]. Явище втрати кінцевого [й] у формах чоловічого роду прикметників та родових займенників засвідчене, наприклад, у сегменті *таки здорови жирни кот* [2, с. 61].

Відсутність протези представлено в іменникові ухо [2, с. 63], аферезу – у словоформах *слончіку* ‘ослінчику’ [2, с. 63], *Ліксандер* [2, с. 62], апокопу – у випадках *нє тре'* [2, с. 64], *тре' схат, мо'* [2, с. 60].

Деякі відмінності в уживанні приголосних звуків зумовлені комбінаторними фонетичними модифікаціями у структурі загальнозвживаних лексем. Наприклад, прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення у групі [вй] > [вл'] можна вбачати в іменникові *здравеля* [2, с. 60]. Унаслідок регресивної суміжної асиміляції за глухістю і способом творення [дч] > [тч] > [ч:] та подальшого стягнення подовженої шиплячої африкати склалася звукова структура дієслова *очапіс* ‘відчепися’ [2, с. 62], шляхом прогресивної суміжної асиміляції за способом творення та стягнення подовженого шиплячого [шч] > [ш:] > [ш] – займенник і сполучник *шо* [с. 60, 62], сполучник *шоб* [2, с. 62], прислівник *ше* [2, с. 62], *ше* [2, с. 63].

Отже, В. Даниленко в повісті «Сонечко мое, чорне й волохате» передав найвиразніші фонетичні особливості середньополіських говірок, а саме: специфіку рефлексації давніх голосних фонем; деякі відмінності в навантаженості приголосних фонем, зокрема м'яких та пом'якшених варіантів; окремі комбінаторні звукові зміни тощо.

Поліські елементи Володимир Даниленко використовує винятково в мовленні однієї з героїнь – баби Павці, яка приїхала з Полісся, щоб дати настанови синові не залишати сім'ю, як-от:

«*Ти ж подівіс, Женік, яка в тебе жонка гарна, а ти крутіш хвостом, як кот перед смєтою, – нахромила виделкою помідора баба Павця. – А це ти сама ціє помідорі кvasіла?.. Бо ціє дівки до добра не доведут. Там такі вєртіхвостки, що толькі хочут од сєм’ї одорват. А потом кінє да ше й винуватим зробіт, – заплямкала помідором баба Павця» [2, с. 63]. Говірка бабусі не просто відтворює лінгвальний колорит Житомирського Полісся. У повісті винятково через діалоги створено образ цієї героїні, передано її характер, що можна вважати цікавим і вдалим художнім експериментом автора.*

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Даниленко В.** Письменник у політиці часто поводиться, як корова на льоду [Електронний ресурс] / В. Даниленко. – Режим доступу: <http://www.litakcent.com/>
2. **Даниленко В.** Тіні в маєтку Тарновських: повісті / В. Даниленко. – К.: Піраміда, 2012. – 180 с.
3. **Мойсієнко В. М.** Звідки родом дядько Лев? / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.
4. **Мойсієнко В. М.** Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.: монографія / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Вид-во Житомирського державного педагогічного ун-ту, 2006. – 448 с.
5. **Нікончук М. В.** Зворини: поезії / М. В. Нікончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
6. **Нікончук М. В.** Середньopolіський говір / М. В. Нікончук // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2004. – С. 581.

Надійшла до редколегії 29.01.2013